

İslam'da İsrâf ve Çevre İlişkisi

Emine GÜMÜŞ BÖKE¹

Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Düzce, Türkiye.

Öz

İslâm'a göre, Yüce Allah, yeryüzünü, insanların yaşamlarını mükemmel bir şekilde sürdürebileceği bir düzen ve intizam içerisinde yaratmıştır. İnsanı, kendisine temsilci/halife olarak tayin etmiş ve kâinatı bir emanet olarak vermiştir. Emanet edilen çevre üzerinde tasarruf yetkisi bulunan insanın, bu emaneti muhafaza etmesi önemli bir görevidir. Öyle ki, kaynakları doğru kullanmamak ve dolayısıyla gelecek nesillerin hakkını gasp etmek, çevreyi kirletmek ve tabiatı tahrip etmek, söz konusu bu nimetlerin şükrünü ifa etmemekle ve ancak emanete ihanet etmekle açıklanabilir. İslam'ın genel hükümleri incelendiğinde insan-çevre ilişkisine dair aşağıdaki tespitler dikkat çekicidir. İnsandan, yaşadığı çevreye karşı sorumlu, orayı imar eden, bozgunculuk yapmayan ve çevreye karşı sorumluluklarını yerine getiren bir varlık olması istenir. Diğer taraftan İslâm çevre ve çevresel kaynakların tahrip edilmesine yönelik her türlü israfi yasaklamıştır. İsrâf, kâinatın sunduğu sınırlı imkânların kısa sürede yok olması için en büyük etkidir. Bugün israf ve aşırı tüketim çevrenin ve insanın dünya üzerindeki varlığının en büyük tehditlerinden biridir. Kaynakların sınırlı olmasına rağmen sınırsız ihtiyaçlara göre üreten Batı temelli ekonomi sistemi doğal kaynakları oldukça israf etmesine karşın İslam dini kaynakları verimli olarak kullanmayı ilke olarak sunmaktadır. İslâmi anlayışa göre beşeri ihtiyaçlar sınırlıdır; arzu ve ihtiraslar ise sınırsız olup salt nefsâni arzuların tatmini için yapılan aşırı tüketim israftır. Bugün tabiattaki ilahi dengeyi bozan en büyük etkenlerin başında da aşırı tüketim ve israf gelmektedir. Oysa çevre sadece bugünkü neslin hizmetinde olmayıp, Allah'ın geçmiş, şimdiki, gelecek tüm çağlara lütfudur. Bu çalışma, çevre-israf ilişkisine dair İslâmi değerler açısından bir bakış sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, İslam, israf, emanet.

¹ Sorumlu Yazar / Corresponding Author: dr.eminegumus@hotmail.com

The Relationship between Waste and Environment in Islam

Abstract

According to Islamic, Allah created the earth in a perfect order in which people can continue their lives in the best way possible. Allah appointed human being as representative/caliph and left the universe as a trust. Protecting the earth is an important task of human being who has legal authority on the environment that is entrusted. Misusing sources that means usurping the right of future generations, polluting the environment and destroying nature can be expressed as not being thankful for these blessings and misappropriation of trust. From the point of view of the general provisions of Islamic law, the following determinations on the human-environment relationship take attention. The human being is asked to be an asset that is responsible for the environment in which he/she lives, who reconstructs it, who does not commit it, who knows that the environment has been given to him/her as a trust, and that he/she fulfills his/her responsibilities towards the environment. On the other hand, Islamic law prohibits any waste of environment and environmental resources. Because waste is the biggest factor of destruction of universe's limited possibilities in a short time. It can be said that waste and excessive consumption is one of the biggest threats to the existence of the environment, moreover, of the human on the earth. Although the resources are limited, the Western-based economy system, which produces according to unlimited needs, wastes natural resources, but the Islamic religion, offers to use resources efficiently as a principle. According to the Islamic understanding, human needs are limited; On the other hand, desires and passions are unlimited, and excessive consumption made solely for the satisfaction of sensual desires is waste. Today, excessive consumption and waste are the leading factors that disrupt the divine balance in nature. However, the environment is not only in the service of today's generation, it is God's gift to all ages past, present and future. This study aims to present a perspective on the environment-waste relationship from the perspective of Islamic values.

Keywords: Environment, Islam, waste, trust.

1. Giriş

İnsan, toplum içinde yaşayan sosyal bir varlıktır. Topluluk içinde yaşayan insanlar arasında huzur ve mutluluğun sağlanabilmesi için bireylerin, hak ve sorumluluklarını bilmeleri ve bilinç sahibi olarak gereğini yerine getirmeleri gerekmektedir. Topluları sarsan birçok sorunun yaşandığı günümüz dünyasında, insanlık onuruna yakışır aydınlık geleceğin inşası için hepimize sorumluluklar düşmektedir. İslâm'ın değerleri, hem bireylerin hem de doğal çevrenin varlıklarını sürdürebilmeleri için mutlak şartlardır (Güven, 2014). Bu noktada dinimizin üzerinde hassasiyetle durduğu ve ısrarla korunmasını emrettiği dininin, canın, aklın, neslin ve malın korunması gibi değerlerin bir yönüyle ekolojinin (çevre) de alanına girdiğini belirtmemiz gerekir. Çünkü bu anılan değerler, sadece inanın bireysel varlığı için değil; aynı zamanda onun toplumsal ve fizikî dünyasının (çevre) geleceği için de önem arz etmektedir (Zeydan, 1993; Yıldırım, 2012).

Yüce Allah tarafından Kur'an-ı Kerim'de insanın başıboş bırakılmadığına dikkat çekilerek (Kıyâme, 75/36; Mü'minun, 23/115; Zilzâl, 99/7-8) sorumluluk sahibi bir varlık olduğu hatırlatılmaktadır. Yaşadığımız evrende akıllı, onurlu, sorumlu ve en değerli varlık olduğu için her şey insanın hizmetine sunulmuş, emrine verilmiştir. İnsanın varlığını anlamlı kılan da onun kendisi ve çevresine karşı sorumluluk ve görevlerinin olduğu bilinciyle davranmasıdır. İnsanlar sorumluluk bilinciyle hareket ettiği takdirde tüm çevreye karşı daha akıllı ve daha duyarlı olacaktır. Zira sorumluluk bilinci ile davranma insanı keyfi davranmaktan alıkoyacağı gibi kendi iradesini, kapasitesini kullanması gerektiğini de ona hatırlatır. "Nihayet o gün (dünyada yararlandığınız) nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz." (Tekâsür, 102/8) ayeti de kendisine başta akıl olmak üzere verilen sayısız nimetlere karşılık insanın da, gücü nispetinde yerine getirmek zorunda olduğu belli yükümlülükleri olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de insanın kazandığının kendisine ait olduğu ve her insanın kendisinden sorumlu olduğu, başkasının günahını yüklenmesinin söz konusu olmadığı ifade edilmektedir. (En'âm, 6/164).

Sorumluluğun önemli hususlarından biri de, Allah'ın dünyayı insanlara emanet olarak vermesidir. *“Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir”* (Ahzâb, 33/ 72) ayetine göre halifelik görevi tevdi edilen insanın emin olması, bütün insanların yararına bir medeniyet inşa etme sorumluluğu vardır. Çevreyi, doğayı Allah'ın istediği şekilde imar etmek te bu sorumluluğun içindedir. Kur'an'da yeryüzünü imar görevinin insana yüklendiği ifade edilmektedir. *“Sizi yeryüzünde yaratıp, orayı imar etmenizi dileyen Allah'tır”* (Hud, 11/61) ayeti ışığında meskenlerin yapılması, su kanallarının açılması, ağaçlandırma çalışmaları gibi imar işlerinin toplumu yönetenler üzerine farz olduğu yorumu yapılmıştır (Ebu Hayyan, 1983). Buna göre çevreyi korumak ve yeryüzünü imar etmek, müslümanların sorumluluk alanını teşkil etmektedir. Bu nedenle insanlar emanete sahip çıkmalı, çevrenin ifsat edilmesi, kirletilmesi ve çevreye düşmanca tavır sergileme, Allah'ın nimetlerine karşı sergilenen bir nankörlüktür ve fesat kapsamındadır. Zira Kur'an bu anlamda şöyle uymaktadır: *“Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de bile bile ihanet etmeyin”* (Enfâl, 8/27).

Günümüzde çevre problemlerinin ve doğadaki denge bozukluğunun başlıca sebepleri arasında israf ve yanlış tüketim gelmektedir. Bu problemlerin çözümüne katkıda bulunabilecek en öncelikli ve kolay şeylerden biri, israftan sakınmak ve tasarruf bilincine sahip olmaktır. Doğal kaynakların israf derecesinde kullanımı gelecekte insanları sıkıntıya düşürecek. Bu sebeple elindekiyle yetinmek, kanaatkâr olmak insanların sahip olması gereken önemli özelliklerden biridir (Ellek, 2016). İslâm hukukunda çevreyle ilgili olan temel ilkelere biri israf etmeden çevreyi korumaktır. Çevre kirliliği deyince, çevre krizine yol açan bütün maddi ve manevi olumsuz faktörler anlaşılmalıdır. Çevre kirliliği, sadece tabiatın sorumsuzca tahrip edilmesi sonucu tabii ekolojik dengenin bozulması, sanayi ve teknolojik atıklarla suların kirletilmesi, havada ve atmosferde birtakım zehirli gazların yoğunlaşması değil, aynı zamanda, aşırı gürültü de bu sorunlar arsındadır. Bununla beraber teknolojik gelişmelerin ve savaşların ortaya çıkardığı çevre sorunları da ekolojik dengeyi bozmaktadır. Neticede toprak, su ve hava kirlenmekte ve zehirlenmekte, nice hayvan ve bitki türleri yok olup gitmektedir. Kur'an insanın hizmetine sunulan kaynakları verimli kullanmayı emrederek bu hususa büyük önem atfetmekte ve *“Yiyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevmez”* buyurarak hem genel hem de özel alanda çok önemli iktisadi bir ilkeyi ortaya koymaktadır (İsra 17/29; A'raf, 7/31). Bu ilke, israfın önlenmesi, tutumluluğun egemen kılınması ve herkesin her konuda “orta yol/iktisat” diye ifade edebileceğimiz düşünceye dayalı bir yaşam felsefesi oluşturmasıdır (Yıldırım, 2012). Kur'an, her türlü davranışta orta yolu bulmayı her şey israf edildiğinde, günümüz çevre sorunlarında olduğu gibi, pişmanlık duymamak için tüm insanları uymaktadır: *“Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!”* (İsra, 17/29). Bunun için çevreyi de en iyi şekilde kullanıp israf etmemek, bilhassa günümüz insanı için gereklilikten, zorunluluk derecesine ulaşmıştır.

Çevreye karşı duyarlılık konusunda farkındalık kazandırmak için insanlara manevi sorumluluk duygusu mutlaka verilmelidir. Allah Resûlü (sas) de bu durumu te'kit ederek, abdest alırken bile israfa kaçılmaması uyarısında bulunmuştur. Abdest almakta olan bir sahabinin yanından geçerken harcadığı suyu ve yıkamadaki abartıyı görünce “Bu israf da nedir? diye sormuş, sahabi *“Abdestte israf olur mu? deyince Resûl-i Ekrem “Elbette olur; akmakta olan bir nehrin kenarında olsan bile”* buyurmuştur (İbn Mâce, “Tahâret”, 48). Başka bir zaman da abdest konusunu soran bir sahabe, abdest alınışını izah ederek *“Abdest böyle alınır, kim buna ilavede bulunursa kötü yapmış, haddi aşmış ve zulmetmiş olur.”* buyurarak israftan uzak kalmak adına şüphe ve vesveseden korunmayı da tavsiye etmektedir (Nesâî, “Tahâret”, 105; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 45). Hz. Peygamber (sas) bu yaklaşım tarzıyla sahabeyi her türlü israf karşısında eğitmeyi ve buna alıştırmayı hedeflemektedir. Bir başka hadiste de Hz. Peygamber'in (sas) ifadesine göre insan kazandığı ve kullandığı her şeyden hesaba çekilecektir: *“Kıyamet günü, beş şeyden sorgulanmadan kulun ayakları (Rabbinin huzurundan) ayrılmaz; Ömrünü nerede harcadığından, gençliğini nerede geçirdiğinden, malını nerede kazanıp nereye harcadığından, ilmiyle amel edip etmediğinden.”* (Tirmizî, “Kıyâmet”, 1).

Günümüz modern toplumların yaşadığı en önemli özelliklerden birisi de doğal kaynakları, hiç tükenmeyecekmiş gibi düşüncesizce kullanmalarıdır. Bilim adamlarına göre günümüzde, dakikada 50 dönüm, saatte ise 3000 dönüm orman çeşitli şekillerde yok edilmektedir (Özdemir&Yükselmiş, 1997). Zevk ve eğlence için çevreyi tahrip etmek, gelecek nesillerin haklarını zayıf etmek demektir. Haz ve hız modern toplum hayatının bir parçası olmuştur. Her konuda olduğu gibi eğlencede de ölçüyü kaçıırıp çevreye zarar vermek İslâm'ın müsamaha sınırını aşmaktadır. Örneğin, yılbaşı geceleri için binlerce çam ağacının kesilmesi, çeşitli eğlencelerde tabakların kırılması vb taşkınlıklar dini açıdan kabul edilemez ve savunulamaz. Bir yandan sefalet ve yoksulluk yaşanırken öte yandan da savurganlık içerisine girilmesi toplumdaki ahenk, uyum ve insicamın bozulmasına, o toplumda bereketin kalkmasına yeterli bir sebeptir. Ayrıca ülkemizde çöpe atılan ekmek ve çeşitli yiyecekler toplam olarak hesaplandığında karşımıza çıkan rakamlar oldukça yüksek ve hayret vericidir. Türkiye Ekmek Üreticileri Federasyonunun yaptığı açıklamaya göre, Türkiye'de her yıl bir buçuk milyarın üzerinde ekmek çöpe gidiyor (<https://islamiktisadi.net/2020/02/09>). Bütün bunların sonucunda radikal önlemler alınmadığı takdirde gelecek nesillerin geniş çaplı bir açlıkla, tükenmiş kaynaklarla ve herkesi etkileyecek olan hayat kalitesindeki ciddi bir düşüşle karşı karşıya kalacakları kesin gibi görünmektedir. Bu nedenle sadece doğal kaynakların değil, Allah tarafından insanların hizmetine verilen tüm kaynakların israf edilmemesi, gerekli tasarruf sağlanarak gelecek nesillere daha iyi bir hayat sunulması tüm insanlığın görevidir (Sancaklı, 2001). Böylesine aktüel bir konunun İslâm'ın prensipleri ışığında incelenmesinin uygun olacağı düşüncesi, makalenin telifinde etkin rol oynamıştır. Bu çalışmada öncelikle kavramsal açıdan çevre ve israf tanımına yer verildikten sonra çevre sorunlarına ve çevre krizine sebep olan israf konusuna değinilecektir.

2. Genel Olarak Çevre ve İsrâf Kavramı

Çevre, sözcük olarak yöre, ortam, bölge, etraf, civar ve muhit (Meydan Larousse, 1981; Doğan, 1996) gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İlk etapta “çevre” kavramı ne kadar açık ve kolay anlaşılabilir görünse de içeriği belirlenmeye çalışıldıkça, kavramın ne kadar karmaşık, kapsamının geniş ve sınırlarının çizilmesinin zor olduğu görülmektedir. Genel bir tanımla çevre, insanın diğer insanlarla olan ilişkilerini ve bu ilişkiler sürecinde birbirleriyle olan etkileşimini, insanın bitki ve hayvan gibi diğer canlı varlıklarla ve canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortamdaki hava, su, toprak gibi cansız varlıklarla olan ilişki ve etkileşimini anlatmaktadır (Hamamcı, 1997; Haneef, 2008).

Çevre sözcüğü, bireyi etkileyen hava, su, toprak, bitki, hayvan, yollar, şehirler, binalar vs. gibi tabiat ve insanın tabiat üzerindeki müdahalesi sonucu oluşan değişimleri ifade eden maddi nesnelere ve ekonomik, politik, teknolojik, sosyo-kültürel ve psikolojik faktörlerden üretilen, bireysel ya da toplumsal olarak insanın kendi çevresinde oluşturduğu maddi olmayan nesnelere de kapsamakta olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çevre, kişiyi etkileyen dış koşul ve durumların toplamıdır. Diğer bir ifadeyle, çevre, fiziksel, kimyasal, biyolojik, kültürel ve sosyo-ekonomik kaynak ve değerlerin oluşturduğu kompleks bir yapıdır (Gümüş, 1998; İpek, 2014).

Lügatta “*haddi aşma, hata, cehalet, gaflet*” gibi anlamlara gelen “seref” kökünden türetilmiş olan “israf” kelimesi genel olarak inanç, söz ve davranışta dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmayı özellikle mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade etmektedir (el-İsfahanî, 1992; İbn Manzûr, IX/1994). İsrâf eden kişiye “müsrif” denilir. İsrâf kelimesi, kullanıldığı sözlük manasına/manalarına bağlı olarak çeşitli terimsel anlamlar kazanmıştır. Ancak, zaman içerisinde mâlî alandaki anlamıyla meşhur olmuştur. İslâm dini terminolojisi açısından israf, yaşamın her sahasında dinî, dünyevî, sosyal, psikolojik, ekonomik, kültürel alanlarda, din ve aklın orta yol çizgisinden sapmayı ifade etmektedir (Saruhan, 2003). Bir başka ifadeyle israf, savurganlık, aşırı harcamada bulunma (Erdoğan, 1998). Gazzâlî'nin ifadesiyle dinin, adetlerin ve insanlığın gerekli kıldığı ölçüde harcamak cömertlik, bu ölçütlerin altına düşmek cimrilik, bunların üstünde harcamada bulunmak ise israftır (Gazzâlî, 1976). İslâm alimlerinden Cürcânî ise israfı, “değersiz bir amaç uğruna fazla mal harcamak, harcamada haddi aşmak, meşru bir konu bile olsa harcanması gerekli olan ölçüden fazlasını harcamak” şeklinde tarif etmektedir (Cürcânî, ts). İsrâf, kişinin sahip

olduğu maddi ve manevî varlığı, ölçüsüz ve gereksiz bir şekilde harcamasıdır. Bir başka ifadeyle malı ve zamanı boş yere heba etmesidir.

İslam, israfı haram kılmış ve müslümanın itidal ölçüleri içerisinde hareket etmesini istemiştir. İsrâf kelimesinin zıt anlamı iktisattır. İktisadın temel anlamı “sınırları korumak” demektir. Ne var ki, israf kelimesinde olduğu gibi iktisat kelimesinde de anlam daralması olmuş, bu kelime de zamanla malî konulara tahsis edilmiştir. İlk dönemlerdeki kullanımının aksine kelime artık “maddî zenginlikleri ihtiyaç duyulduğu kadar ve maksadına uygun biçimde harcamak”, şeklinde anlaşılır olmuştur. Bu konuda ifrat ve tefrite, israf ve cimriliğe düşülmemesi gerektiği ayet ve hadislerde önemle vurgulanmıştır. Tüketim ve harcamanın en aşağı derecesi cimrilik, ortası iktisat, aşırısı ise israftır. Allah israfı da cimriliği de kullarına yasaklamıştır. Allah’ın verdiği malı, yaratılış gayesi için harcamaktan kaçınarak elde tutmak cimrilik; yaratılış gayesinin dışında kullanmak israf; yaratılış gayesine uygun olarak harcamak da cömertliktir. Kur’an-ı Kerim’de israf kavramının birkaç farklı alanda kullanıldığı görülmektedir (Saruhan, 2003; Soysaldı, 2005; Kurt, 2018; Akar, 2018). Bu kavram kapsamında bahsi geçen örnekleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

2.1. Küfür, Şirk, Zülüm Gibi Tevhid İnancından Sapmak

İsrâf kelimesinin geçtiği âyetlerin bir kısmında, bu kelime “Allah’ı inkâr etmek” ya da “Allah’a ortak koşmak” anlamlarında kullanıldığı gibi müşrik ve kâfirlerin nitelikleri arasında da zikredilmektedir (Akdemir, 2001) İsrâf haddi aşmak olduğundan inanç konusunda bunun en son noktası elbette ki küfür ve şirk olacaktır. Allah’ı tanımayıp Onu inkar etmek, en büyük nimet olan hayatın boşuna tüketilmesidir. Diğer tarftan davranışlarda haddi aşmak ölçü tanımamak ta küfre kadar varan bir eylemdir. (Soysaldı, 2005) Bu konudaki bazı ayetleri şöyle sıralayabiliriz: “*Hâsılı, Mûsâ’nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ’ya iman etti. Çünkü Firavun o topraklarda gerçekten güç ve iktidar sahibiydi, üstelik kötülükte sınır tanımaz biriydi.*” (Yunus 10/83). Bu ayette Firavun’un yeryüzünde ilahlık iddiasında bulunarak davranışlarıyla haddi aşmış olduğu anlatılmıştır.

Şu ayet te israf aynı anlamda kullanılmıştır: “*Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırıların istediklerini yapmayın*” (Şuarâ 26/151-152). “Allah buyurur: “*İşte sana ayetlerimiz geldiğinde onları unuttuğunuz; bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun! **Haktan sapan** ve rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır*” (Tâ’hâ 20/126-127). Ayetteki “israf eden (men eşrefe)”, kendisinden sonra gelen ve onu açıklayan cümlelerin de delalet ettiği gibi, “Allah’ı inkar eden ya da Ona ortak koşan kimse” olarak yorumlanmaktadır (Akdemir, 2001). Bir başka ayette ise şöyle buyrulmaktadır. “*Hiç kuşku yok ki Allah, **aşırılığa** sapsın yalancı kimseyi doğru yola ulaşturmaz*”(Mü’min /28). Konuyla ilgili olan âyetler beraber düşünüldüğünde “israf edenlerle”, “inanmayan insanların” kastedildiği açıkça anlaşılmaktadır.

2.2. Günah Olması Bakımından İsrâf

İsrâf fiiline Kur’an’da verilen örneklerden ikincisi günah işleme hususunda aşırı gitmektir. Zümer sûresinin 53. âyetinde “De ki: (Allah şöyle buyuruyor): “*Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir*”. Bu ayetin tefsirinde Elmalılı Hamdi Yazır şöyle demektedir: “İsrâf, mal sarfında meşhur ise de insanların yaptığı herhangi bir fiilde hadi aşmak anlamına gelmektedir” (Yazır, ts.). Bu ayet-i kerimede Allah kullarını engin rahmetinden ümit var olmaya ve günahlardan tövbe etmeye davet etmektedir. Ancak şehvî arzularına kendisini kaptırıp Kur’ân’dan yüz çeviren, şirke giren, Allah’ın âyetlerini inkâr etme ve onlara muhâlif olma, emir ve yasaklarına karşı aşırı ilgisiz kalan kimseler için de âyette şöyle buyrulmaktadır: “*Haktan sapan ve rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır*” (Tâ’hâ 20/127).

2.3. Helal Kılınmış Bazı Nimetleri Terkedip Harama Yönelme

İsrâf, yalnızca malî harcamalardaki aşırılığı değil, bütün eylemlerde orta yolu aşmayı da ifade etmektedir. Yüce Allah, Kur'an'da Lut kavmini "müsrif" bir kavim olarak nitelendirmekte ve şöyle buyurmaktadır: "*Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan (müsrif) bir toplumsunuz.*" (A'raf, 7/81). Lut Kavmi'nin "müsrif" olarak nitelendirilmesinin nedeni, fitrî bir ihtiyaç olarak şehvetlerini giderme yolunda, Allah, erkekler için kadınları yarattığı ve onları nikahla helal kıldığı halde, Lut Kavmi'nin bu sınırı aşarak, meşru ve fitrî bir yol olmayan, erkeklerle birleşme yoluna yönelmiş olmalarıdır (Soysaldı, 2005). Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de kullarından "*Ey Âdemoğulları! Her Namaz Kılacağınızda Güzelce Giyinin; Yiyin, İçin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.*" (A'raf 7/31) ayetiyle helal olanı harama dönüştürme aşırılığına gitmemelerini istemektedir. Allah'ın helal kıldığı nimetlerden meşru dairede istifade etmeyi emreden ayetlerle beraber bunlardan mahrumiyeti yasaklayan ayetleri de mevcuttur. Ayetlerden birkaç tanesi:

"Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği helal ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının" (Maide 5/87-88).

"Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin; şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır." (En'am 6/142).

2.4. Kişinin, Kendine Ait Veya Sorumluluğu Altındaki Mal Ve İmkânları Gereksiz Yere Sarfetmesi;

"Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur." (Furkân 25/67). Bu ayette Yüce Allah, Rahmanın kulları yani müminlerin niteliklerini belirtmektedir. Onlar, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranıp cimrilik ederler; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar. İsrâf, herhangi bir şeyde haddi aşmaktır. İnfakta israf ise, harcamada haddi aşmak anlamına gelmektedir (Yazır, ts). İslam'da, israf edenler de cimrilik edenler de sevilmeyen kişiler olarak anlatılmaktadır (Nisa, 4/36; İsrâ, 17/37). Allah, böyle kimseleri sevmediği gibi "*Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık"* (Nisa 4/37) buyurarak, hem israf edenlere hem de cimri olanlara kötü bir akıbeti haber vermektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, İslam, insan hayatının dengede olmasını talep ediyor. İnançta, amelde, ahlakta, mal kazanmada, harcamada, sevmeye ve nefret etmede. İslam, insanın hayatını her yönden düzenlemiş, ifrat ve tefrit diye nitelendirdiğimiz her türlü aşırılığın karşısında olduğunu belirterek daima itidal yani orta yolu tavsiye ve teşvik etmiştir (Saruhan, 2003; Soysaldı, 2005).

Hadislerde ise israf kavramı, genellikle "*bir nimeti gereğinden fazla kullanmak, telef etme*" anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber de israf üzerinde önemle durmuş ve müminlerin israftan kaçınmasını tavsiye etmiştir. Nitekim Allah Resülü konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: "*Kibirsiz ve israfsız olarak yiyiniz, içiniz, giyiniz ve sadaka veriniz. Zira Allah, kulunun üstünde nimetlerini görmek ister.*" (Buhâri, "Libas", 14; Nesaî, "Zekat", 66). Tüketim ve harcamada israf, insanın en çok zaaf gösterdiği noktalardan biri olsa gerek ki Hz. Peygamber (sas) bu hususta şu uyarıda bulunmuştur: "*Canının istediği her şeyi yemen israftır*" (İbn Mâce, "Et'ime", 51). Zarar vermeyi de zarara uğramayı da (Lâ darara ve lâ dırâra) reddeden Peygamberimiz, (İbn Mâce, "Âhkâm", 17) ömrü boyunca israfa dair uyarılarda bulunmuştur. Nimet bol olsa dahi gereği kadar kullanmayı tavsiye etmiş, israfı alışkanlık haline getirmekten men etmiştir.

İsrâfın harcamalarla ilgili kullanımına İslâmî kaynaklarda sıkça rastlanır. Zamanla anlam daralmasına uğradığı anlaşılan kelime fıkıh, tasavvuf ve ahlâk literatüründe genellikle ferdi harcamalardaki aşırılığı ifade etmiştir. Nitekim Cürçânî'nin sıraladığı "*değersiz bir amaç uğruna fazla mal harcamak, harcamada haddi aşmak, meşrû bir konuda harcanması gerekli olan ölçüden fazlasını harcamak*" gibi tanımların hepsinde kelimenin para ve mal sarfiyla ilgili olarak ele alınması bunu göstermektedir. Bu anlamda israf yerine tebzîr kelimesi de kullanılmaktadır. Taberî, İsrâ sûresinin 27. âyeti münasebetiyle tebzîri "*Allah'ın verdiği malı isyan sayılan*

yerlere harcamak” şeklinde ifade etmiştir (Taberî, 1954). Mâverdî ise israfı harcamanın niceliği, tebzîri ise niteliğiyle ilgili görür (Maverdî, ts.). Buna göre doğru yerlere de olsa haddinden fazla harcamak israf, miktarı ne olursa olsun yanlış yerlere harcamada bulunmak tebzîr olarak açıklanır. Tebzîr ile israfın eşanlamı olarak kullanılması yaygın olmakla birlikte esasen aralarında şöyle bir fark vardır; İsrâf bir şeyi gereken yere fakat gerektiğinden fazla sarfetmek, tebzîr ise bir şeyi gerekli olmayan yerde sarfetmek demektir. (Soysaldı, 2005; Erdoğan, 1998). Bir başka ifadeyle israf, bir imkânı amaca uygun fakat normalin üzerinde bir ölçüde kullanmayı ifade eder (Zuhaylî, 1991; Çağrıçı, 1997). Yüce Allah Kur’an’da şöyle buyurmaktadır: “*Akrabaya hakkını ver; yoksula ve yolda kalmışa da. Gereksiz yere saçıp savurma. Çünkü böyle saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise, rabbine karşı çok nankördür.*” (İsra, 17/26-27). Bu ayette tebzir kelimesi, “kişinin malını gerekli olmayan yerde sarfetmesi, savurganlık yapması” anlamında kullanılmıştır (Kurtubî, 1985; Zuhaylî, 1991)

3. İsrâfın Sebepleri

Bugün çevre kirliliğinin ve tabiattaki denge bozukluğunun başında israf ve yanlış tüketim gelmektedir. Günümüzde insanlık maalesef israfa yarışıyor ve bunu bir kalkınmışlık ve refah seviyesi olarak görüyor. Oysa bu israfın ağır bedelini insanlık bugün ödediği gibi gelecekte daha da ağır ödeyecektir. Bu nedenle Kur’an-ı Kerim, bu hususa büyük bir önem atfetmekte ve “*Yiyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevmez*” (A’râf 7/31) buyurarak ortaya koymaktadır. İnsanlar tarafından yapılan israfı göz önünde bulundurduğumuzda genellikle akli yetersizlik, bilgisizlik, lüks yaşama tutkusu, gösteriş ve malın kazanılmasında emek sarf edilmemesi gibi sebeplerin israfa yol açtığını görmekteyiz. İsrâfa yol açan sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Soysaldı, 2005).

3.1. Akli Yetersizlik (Sefihlik)

İslâm hukuku terimi olarak sefeh rüşdün zıddı olup akılda hafiflik anlamına gelmektedir. Sefih ise akli melekesi yerinde ve temyiz kudretine kâmilan sahip olmakla birlikte, mal ve servetini, din, akıl, mantık ve iktisat prensipleriyle asla bağdaşmayan bir biçimde harcayan kimsenin tedbirsizlik hali demektir (Ebu Zehra, 1994; Ansay, 1958; Erdoğan, 1998; Mecelle, mad. 946). Görüldüğü üzere sefehlikte malın anlamsız, amaçsız ve gereksiz olarak aşırı derecede israf edilerek tüketilmesi söz konusudur. Mecelle, kâr ve zararını bilmeyen, bu nedenle de mâli işlemlerinde aldanan safdil ve ahmak kimseleri de bu kategoride değerlendirmiştir (Şaban, 1990; Kahraman, 2017). Allah Teâlâ, “*Mallarınızı (savurgan) sefihlere vermeyin*” buyurmaktadır (Nisa 4/5). Bu ayetle hem aile reisi hem yetimlerin vasisi hem de devlet malını korumakla görevli kişiler uyarılmakta ve malların sefihlere yani iyiyi kötüyü ayırt etme yeteneğinden yoksun, akli ve görüş yeteneği zayıf olan kimselerin tasarrufuna verilmemesi emredilmektedir. Aksi takdirde onlar, malı harcarken israf edeceklerdir. Bu ayetin akabinde gelen ayette, “*Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunluk görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin.*” (Nisa 4/6) buyurulmaktadır. Zira İslâm’a göre reşid olan kişiler mallarında tam tasarruf hakkına sahip olmaktadır (Uzunpostalıcı, 2006; Kahraman, 2017).

Harcamalarda tedbirli davranıp israf ve savurganlıktan uzak olmak, aynı zamanda makâsıd-ı hamse veya zarûrât-ı hamse denen İslâm’ın koruma altına aldığı beş vazgeçilmez değerden biri olan malı korumak (diğerleri can, din, nesil ve akli korumaktır) ilkesiyle de yakından ilgilidir (Yaman, 2018). Öyle ki, İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu İslâm dininin bu konudaki tavrından yola çıkarak harcamalarındaki tedbirsizliği ve malını saçıp savurması sebebiyle kendisini ve ailesini muhtaç duruma düşürmesi muhtemel kişi hakkında hâkimin hacir (kısıtlılık) kararı verebileceğini hükmetmişlerdir. İmam-ı Âzam Ebu Hanife ise, mükellefin israf sebebiyle hacrini uygun görmemiştir (Cessas, ts.;İbn Rüşd, 1983; Zuhaylî, 1994; Kallek, 2001).

3.2. Harcamada Cehalet = Bilgisizlik

İsrafa neden olan sebeplerden biri de cehalettir. İnsanların nimetlerin kıymetini bilmemeleri, onları harcamalarda israfa yönelmelerine sebep olmaktadır. İnsan, bu dünyada yaşamını sürdürebilmesi için birtakım temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Yeme, içme, giyinme ve barınma bu ihtiyaçlardan bazılarıdır. Kur'an-ı Kerim'de yiyip içmek, temiz ve güzel giyinmek emir buyurulurken diğer taraftan "israf etmeyin" yasağının getirilmiş olması, bu konuda bir başıboşluğa izin verilmediğini göstermektedir (A'raf /31; En'am /141). Yüce Allah, kullarına yiyip içmeyi, temiz ve güzel giyinmeyi adeta emir buyurmaktadır. Ancak insan bu ihtiyaçlarını temin için harcama yaparken, bunların vasıta olduğunu unutmamalı, gaye mesabesine çıkarmamalıdır (Soysaldı, 2005). Hz. Peygamber de konuyla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *Kibir ve israfa kaçmaksızın yiyiniz, içiniz, giyiniz ve tasadduk ediniz*" (Buhâri, "Libas", 1; İbn Mâce, "Libas", 23).

3.3. Lüks, Tüketim ve Gösteriş

İslâm'a göre onaylanmayan tüketim, israf ve gösterişe dayanan ya da helal olmayan tüketimdir. Zira Yüce dinimiz İslâm, mal ve serveti dünya hayatı için bir ziynet (süs) olarak kabul etmiş olmakla birlikte (Kehf, 18/46) bunlarla gösteriş yapılmasını yasaklamış; müslümanlar arasında mal varlığına dayanan farklılığın üstünlük, şımarıklık ve gösteriş nedeni olmasını istememiştir. Lüks, kişinin olduğundan fazla görünmeye çalışması, aşırı derecede tüketim tutkusuna sahip olması şeklinde anlaşılmalı, bir manada lüks, sade ve gösterişsiz bir yaşamın zıddı olarak telakki edilmelidir. İsrâf, genellikle İslâm'ın ileri derecede hoş görmediği lüks hayattan kaynaklanmaktadır. Bunun için lüks yaşam, bir toplum için Kur'an-ı Kerim'de de "şer" olarak kabul edilmiştir (Haşr, 59/7). Bu bağlamda lüks maddeler, ihtiyaç giderme, rahatlık ve kolaylık sağlama niyet ve düşüncesinden ziyade nefsanî tatmin, gurur, kibir, övünme ve başkalarından üstün olma arzusu gibi bencil duyguların ve ihtirasların körüklediği tüketim ve harcamalara konu olan maddelerdir (Çağrı, 2010; Soysaldı, 2005; Akar, 2018).

Lüks maddelerin tüketimindeki harcamaların dinimizde uygun bulunmadığı, kınanıp yasaklandığı açıktır. Çünkü, bu tür maddelere düşkünlük, Kur'an-ı Kerim'in tabiri ile insanların kalplerini katılaştırmakta; yani onları Allah'a saygı ve itaatten, insanlara sevgi ve şefkatten uzaklaştırmakta; bencil, muhteris, gururlu ve kibirli yapmaktadır. Ancak buradaki lüksü ileri teknoloji ürünü aletlerini evimize sokma şeklinde anlamak yanlıştır. Kastedilen lüks madde tüketimi, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılmış olan "Allah'ın mülkü"nü, gayesinin dışında kullanmaktır. Bu tür gereksiz harcamalar, kaynakların, topluma faydalı olmayan malların üretiminde kullanılmasına yol açmakta ve ekonominin sosyal verimini düşürmektedir Diğer yünden lüks maddelerin tüketimi imkânı kısıt olanların vicdanlarını rahatsız etmekte, öfke ve kıskançlık doğurmakta ve böylece sosyal huzursuzluklara yol açmaktadır (Varlı, 2011; Çağrı, 2010).

Bu yüzden israfı dayalı gösterişli hayat İslâm'da kınanmış; Kur'an-ı Kerim'de gösteriş amaçlı harcama yapanlar ve nimetleri israf edenler şeytanların kardeşleri olarak nitelendirilmiştir: *"Saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir."* (İsrâ 17/27). *"(Allah'ın sevmediği kibirli insanlar), mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır. ..."*(Nisâ, 4/36-39). İnsanlar mal ve hizmetleri tüketerek temel fizyolojik (yemek, içmek, barınma vs.) ve güvenlik ihtiyaçlarını (can ve mal güvenliği) karşılarlar. Bazı bireyler için gösterişe yönelik mal ve hizmetlere olan talep, fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarından da önce gelebilir. -psikolojik tatmin sağlayan mal ve hizmet için para harcanmasına "gösteriş tüketimi" adı verilmektedir (Soysaldı, 2005). Lüks ve gösteriş amaçlı tüketimde bulunmak insanların psikolojik yapısıyla ilgili bir durum olduğu kadar yukarıdaki ayet-i kerimelerden anlaşılacağı gibi inanç mahrumiyetinden ya da dinî duyarlılığın azlığından kaynaklanmaktadır (Akar, 2018).

Kur'an-ı Kerim'de mallarını gösteriş için harcayan insanlar sürekli kınanmakta (Bakara 2/264; Nisa 4/38) ve gösterişin münafıklık vasfı olduğu vurgulanmaktadır (Al-i İmran 3/14; Sebe' 34/34). Bugün ise tüketim ve keyfince harcamalar, israf değil, gelişmişliğin, sosyalleşmenin ve mutluluğunun göstergesi olarak takdim

edilmeye başlamıştır. Hâlbuki israf ve tüketim çılgınlığının en önemli sebepleri arasında; tüketimin bir yaşama biçimi olarak görülmesi, insanın doğaya yabancılaşması, her şeye ben merkezli yaklaşım ve mülkiyetin mutlaklaştırılması vb. hususlar sayılmaktadır. Günümüz insanının bu aşırı hırsı ve savurganlığı neticesinde, ihtiyaç olmayan şeyler, ihtiyaçmış gibi gösterilmekte, yoksul ve ihtiyaç sahibi insanların zorunlu ihtiyaçları için sarf edilmeyen paralar, tüketim arzusunun tatmin için israf edilmekte, saçılıp savrulmaktadır (Erdem, 2014). Şu bir gerçek ki gereğinden çok tüketen, israf eden daha çok atık madde çıkarmakta, çevreyi daha fazla kirletmektedir. Bu sorunların temelinde bir inanç, anlayış ve ahlaki bir tavrın yattığı açıkça ortadadır.

3.4. Malın Kazanılmasında Emek Sarf Edilmemesi

Yüce Allah Kur'an'da çalışmanın önemini belirterek şöyle buyurmaktadır: “*İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur. Onun çalışması yakında görülecektir. Sonra ona tastamam karşılığı verilecektir*” (Necm 53/39-41). Bu ayet insanın ancak çalışmak suretiyle ilerleyebileceğini, dünya ve ahiret mutluluğuna ait anahtarların, meşru yolda çalışmak olduğunu ifade etmektedir. Her insan ancak kendi çalışmasının karşılığını görür. Yüce Allah bütün insanları çalışmaya teşvik ederek, çalışmayan bir kimsenin menfaat temin edemeyeceğini, her çalışanın çalışmasının meyvesini alacağına belirtmiştir.

Dinimiz çalışmayı ve meşru yollardan kazanmayı emreden, tembelliği insanlığın kurtuluşuna mani olan büyük engellerden kabul etmiş ve insan için en büyük zevkin, çalışmalarının semeresini görmek olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber “*Hiçbir kimse kendi elinin emeğinden daha hayırlı bir yiyecek asla yememiştir. Allah'ın peygamberi Davud (a.s.) da kendi emeği ile kazandığından yerdî*” buyurmuştur (Buhârî, “Buyu”, 15). Peygamberler de çeşitli meslekler de çalışarak nafakalarını temin etmişlerdir. Dolayısıyla çalışmadan emek sarf etmeden elde edilen mal ve servetin çarçur edilip israf edilmesi daha kolay olur. Çünkü çalışmadan elde eden insanlar nimetin değerini bilemezler. Dolayısıyla bu da insanı harcamalarında israfa girmesine sebep olur (Soysaldı, 2005).

4. Çevre Sorunlarına Sebep Olan İsrâf Türleri

Çevre sorunları ve kirliliğine neden olan pek çok israf çeşitleri vardır. Burada konu maddi ve manevi israf olarak iki başlık şeklinde ele alınacaktır.

4.1. Maddî İsrâf

Maddî israf, daha ziyade yiyecek, içecek, giyecek ve barınma ile ilgili israflardır (Erdem, 2014). Bunlar içinde en çok dikkat çeken yiyecek ve içecek israfıdır. Nitekim Yüce Allah “*Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz; çünkü Allah israf edenleri sevmez*” (A'raf 7/31) ayetiyle kullarını uyarmaktadır. Bu ayet-i kerimede bir taraftan insana yemesi içmesi emredilirken, diğer taraftan da yeme ve içmede israftan kaçınması emredilmektedir. Dolayısıyla insan ne tıka basa karnını aşırı bir şekilde dolduracak, ne de güç ve takatten düşecek derecede aç kalacaktır. Hz. Peygamber de bir hadislerinde “*Ademoğlu, karnından daha şerli bir kab doldurmamıştır. İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yeter. Eğer mutlaka yemesi gerekli ise, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içmeğe, üçte birini de nefes almaya ayırsın.*” (Tirmizi, “Zühd”, 47) buyurmaktadır. Bu hadis, yeme içmede israf sayılacak bir derecede fazlalığa kaçmanın insan sağlığının zararlarına dikkat çekmektedir. Bugün modern tıbbın da belirttiği gibi aşırı yemek insan sağlığına zarar vermektedir. Obeziteye yol açan nedenlerden biri de yeme ve içmede aşırıya gitmektir. Bugün obezite tüm dünyada adeta salgın bir hastalık gibi yayılmış ve insan sağlığını ciddi manada tehdit etmektedir. Obezite, besinlerle alınan enerjinin, gün boyu harcanan enerjiden fazla olması ve fazla enerjinin vücutta yağ olarak depolanması sonucu ortaya çıkan, yaşam kalitesini ve süresini olumsuz yönde etkileyen bir hastalık olarak kabul edilmektedir. Obezite, diyabet, kalp krizi, felç, kanserler başta olmak üzere pek çok hastalığa davetiye çıkarmakta ve ülkeler vatandaşlarının bu hastalıkları için çok büyük paralar harcamaktadır. Oysa Peygamberimiz “*Müslüman olan, kendisine yetecek kadar rızık verilen ve Allah'ın ona verdikleriyle kanaatkâr kaldığı kimse kurtuluşa ermiştir*” (Müslim, Zekât, 125) buyurmaktadır (Sancaklı, 2018; <https://www.medicalpark.com.tr/obezite>).

Günümüzde çöplere atılan ekmeklerin, dökülen yemeklerin ve boşa akıtılan suların haddi hesabı bilinmemektedir. Hâlbuki gerek ülkemizde gerekse dünyanın muhtelif bölgelerinde hoyratça atılan bir parça ekmeğe, dökülen bir tabak yemeğe ve önemsenmeyerek boşa akıtılan bir damla suya bile muhtaç olan nice insanlar vardır. Oysa ekmeğe, Allah'ın insanlığa ilahi bir lütfudur. Ekmeğe hürmet eden Allah'a hürmet etmiş olur. Allah Resûlü bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “*Biriniz elindeki lokma yere düşerse ondaki toz toprağı gidersin ve onu yesin. Onu şeytana bırakmasın.*” (Müslim, “Eşribe”, 136). Maalesef bugün bizler birçok alanda yaptığımız israflarla bu duyarlılığı büyük oranda kaybetmiş durumdayız. Bu ise ahlâki ve kültürel değerlerden ne kadar uzak bir hayat tarzına doğru evrildiğimizi göstermektedir. Bilhassa bugün ekmeğin israfını “sofrada sıfır artık” sloganıyla hareket ederek israfla mücadele etmek, herkes için bir vecibedir (Sancaklı, 2018).

İnsan hayatı için önemli olan ihtiyaçlardan biri de giyim-kuşamdır. İnsanlık tarihine baktığımızda giyinmenin bütün toplumalarda bir zorunluluk olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber (sas) varlıklı kimselerin, gurur ve gösterişten uzak olmak şartıyla Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetleri kullarının üzerinde göstermeleri yani iyi giyinmelerinin Allah'ın hoşuna gideceğini belirtmektedir (Ahmed, Müsned, II, 182; Ebû Davud, Libas, 14). Ancak güzel giyineyim derken lüks ve gösteriş yönünden asla israfa kaçmamak gerekmektedir. Aynı şekilde giyim konusunda da modayı izleme çabası, insanların israfa yönelmelerinde önemli etkenlerden birisini oluşturmaktadır. Bazı insanlar modası geçti diye bir iki defa giyilen elbiselerini zayi etmekte veya ihtiyacını karşılayacak kadar elbisesi olmasına rağmen yenilerini almakta böylece giyim kuşamda israfa kaçmaktadır. Bu tür davranışları İslâm'ın caiz görmediğini belirtmemiz gerekmektedir. (Bilmen, tsz; Kardâvî, 1956; Varlı, 2011; Yiğit, 2002).

Yiyecek, içecek israfını önlemek için bazı pratik önerilerden söz edilebilir. İlkesel olarak eşyaları yeniden kullanmak, geri dönüşüm yapmak, alış-veriş alışkanlığımızı değiştirmek ve planlamak gibi bazı basit uygulamalarla çevre kirliliğini ve israfı büyük oranda önleme mümkündür. Diğer taraftan son yıllarda ülkemizde ve dünyada uygulamaya geçen “sıfır atık” projesi bu anlamda çevreyi koruma ve israfın önlenmesi hususunda oldukça önemli bir projedir. Birçok atığın geri dönüşümüyle değer kazanmasına vesile olan bu proje doğru uygulandığı takdirde, gezegen, insan, hayvan ve bitki sağlığı için tehdit oluşturan, toprağa, suya ve havaya yapılan zararlı tüm deşarjları ortadan kaldıracaktır.

Nüfusun hızla artması, şehirleşme ve tüketim maddelerinin çeşitlenmesi, atık miktarının da artmasına neden olmaktadır. Belli orandaki atıklar, doğada bir süre sonra temizlenebilmektedir. Ancak atık sayısı arttıkça doğanın bu konudaki gücü de azalmaktadır. Biriken atıklar ise ne yazık ki çevreyi olumsuz anlamda etkilemektedir. Örneğin günümüzün en büyük sorunlarından biri olan plastik atıklar o kadar kontrolsüz artıyor ki denizlerdeki güncel plastik oranının 150 milyon tondan fazla olduğu düşünülüyor. Bu da denizlerde yaşayan canlıların yaşamını ve suyun temizliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı şekilde doğaya atılan plastik maddeler de uzun yıllar kaybolmadığı için toprak kirliliğine neden olabilmektedir. Sanayi tesisleri, taşıtlar ve diğer alanlarda fosil yakıt kullanımı da gaz atıklarının en büyük sebepleri. Gaz atıkları ise başta hava kirliliği olmak üzere küresel ısınma, bitki örtüsünün zarar görmesi, istenmeyen kokular ve yangınlarla çevreye zarar vermektedir. Dünya Çevre Günü Raporu'na göre Türkiye'de evsel atıklar toplam atıkların %42.8'ini oluşturmaktadır. Bu yüksek oran da ne yazık ki çevre kirliliğini artırmaktadır. Bu sebeple “sıfır atık” hareketinin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Zira sıfır atık ile beraber kaynaklar daha verimli kullanılır hale gelmektedir. İsrâfın önüne geçildiği için maliyetler düşmekle beraber çevre ve canlılar için riskler azalmaktadır. Gelecek nesillere daha temiz ve yaşanabilir bir gezegen kalacaktır (<https://sifiratik.gov.tr/>)

4.2. Manevi İsrâf

Manevi israf için daha ziyade fikir, düşünce, sağlık ve zaman zafiyetlerinden söz edilebilir. Bugünkü çevreyle ilgili felaketlerin tek müsebbibi olan insan kendi müsrifliğinin sonucu ortaya çıkan ve kendi emrine amade kılınmış olan eşyaya karşı sorumsuz yaklaşımının korkunç sonuçlarının nihayet farkına varmıştır. Kur'an, bu başımıza gelen musibeti/felaketi kendi ellerimizle kazandığımıza dikkat çekmektedir: “*İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleriyle yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah-dönüş yaptınlar diye-*

ışlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.” (Rûm 30/41). Karada ve denizde bozulmanın ortaya çıkmasıyla ilgili kısımda tefsirde şöyle yorum yapılmıştır: Karada ve denizde tufan çıkması endişesi; bazı arazilerin bitki bitirmez duruma gelmesi ve tatlı suların tuzlu su haline dönüşmesi; gerek şehirlerde gerekse kırsal kesimde bozulmanın yaşanması; kaynak sularının azalması; kıtlık, yangın, sel gibi felaketlerin ve ölümlerin çoğalması; geçim sıkıntılarının artması, herşeyin bereketinin kaçması. Ayetin “insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden” şeklinde tercüme dilen kısmında “ışledikleri günahlar ve yaptıkları haksızlıklar sebebiyle” biçiminde yorumlanmıştır (Kur’an Yolu, 2012). Bu ayette karada ve denizden söz edilmesinin ayetin manasını daraltacak yorumlar yerine evrende insan faaliyetlerinin etkili olduğu bütün bölgelerini içine alacak biçimde yorumlamak daha uygun görülmektedir.

İsraf denildiğinde sadece yiyecek-içecek, mal-mülk ve maddi imkânlarla sınırlı olarak düşünmek bu kelimenin mana dünyasını daraltmak demek olur. İsrafin çerçevesini daha geniş tutmak ve maddi-manevi her türlü nimetin yaratılış gayesine aykırı kullanılması, lüzumsuz yere harcanması ve savurganlık olarak değerlendirmek gerekir. İsrafin fert, ülke ve dünya bazında değerlendirilmesi gereken bir dert olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Ona göre tedbir almak ta önemlidir.

Genel olarak “kirlilik” dediğimizde ilk akla gelen fiziki çevrenin kirliliğidir; daha sonra toplumsal çevre ve en önemlisi de düşünce/fikir kirliliğidir. Fikir kirliliğinin olduğu bir yerde, her şey kirlenir; her şey karma karışık, hercümerç olur; tabii ki çevre bilinci de ortadan kalkar; nihayetinde de çevre kirliliğinin önemi fark edilmez hale gelir (Erdem, 2014). Bu nedenledir ki çevre kirliliği ve sorunlarıyla savaşmak için çok boyutlu bir bakış açısına sahip olmak önemlidir. Bunun için de, kirlettiğimiz doğayla samimi bir şekilde yüzleşmek, daha da önemlisi öncelikle kendimizle hesaplaşmak zorundayız. Çünkü çevre sorunu, aynı zamanda bir ahlak sorunudur; bir yaşam biçimi sorunudur. Maddi-manevi her türlü, çevre kirliliğinin önüne geçilmesi son derece elzemdir. İsraf ve savurganlığı sadece maddi unsurlara indirgemek doğru bir yaklaşım olmaz. Kıymetini bilemediğimiz ve kolay kolay farkına varamadığımız sağlık, zaman ve enerji israfı, bu günün insanının farkına varmadan heder ettiği en önemli değerlerdir.

Zaman israfı, Allah’ın vermiş olduğu zaman nimetini sosyal hayatımızda yerli yerinde kullanmamak demektir. Malımızı gereksiz şekilde saçıp savurmaktan sakınacağımız gibi, zamanımızı da israf etmekten sakınmalıyız. Yüce Allah’ın üzerine yemin ettiği, Hz. Peygamber’in de boşa geçirilmemesi için sıklıkla uyarılarda bulunduğu bir gerçekliktir zaman. Asr suresinde iman, salih amel ile hakkı ve sabrı tavsiye ile geçirilmeyen zamanın hüsrana neticeleneceği üstelik kendisine yeminle bildirilmiştir. Hz. Peygamber de (sas) insanların değerlendirmede ihmalkâr davrandığı ve sonuçta kaybedip aldandığı iki nimetten birinin zaman olduğunu bildirmiştir (Buhârî, “Rikâk” 1; Tirmizî, “Zühd”, 1). Ahirette kişinin hesaba çekileceği ilk konulardan birisinin de gençliğini nerede ve ne uğurda harcadığının olacağı hakikati, (Tirmizî, “Sıfatu’l-Kıyâme”, 1) ömrün en kıymetli zamanını israf etmenin kötü neticelerine karşı bir uyarı olarak görülmektedir (Yaman, 2018; Soysaldı, 2005).

Şunu da belirtelim ki, İnsana verilen en önemli nimetlerin başında yaşama hakkı ve sağlık gelmektedir. İnsan pek çok şeyi bu iki nimet sayesinde gerçekleştirmektedir. Oysa çoğumuz yaşamının değerini, hayatın anlamını, insanın misyonunu, zamanın önemini bilmeden günlerini geçirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *“İki nimet vardır ki, insanların çoğu bu ikisi hakkında aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit.”* (İbn Mâce, “Zühd”, 15). Bedenin kendisine bir emanet olarak verildiğini unutan insan, bir taraftan gerekli temizliğini ihmal ederek, bir taraftan onun hakkını vermeyerek ve her şeyden önemlisi de beslenmede aşırıya kaçarak onu yıpratmaktadır. Peygamberimizin sağlığa ne derece önem verdiğini dualarında sık sık Allah’tan sağlık, sıhhat ve afiyet vermesini niyaz etmektedir (Ebû Davûd, “Edeb”, 101). Ömür de israfin kurbanlarından biri olabilmektedir. Yüce Allah’ın belli bir zamanla takdir ettiği ömür, onu bahşedeni tanımak ve Peygamberi aracılığıyla duyurduğu mesajı doğrultusunda insanca yaşamak için değil de nefsi arzuların tatmini için geçirilirse israf edilmiş olur (Yaman, 2018). Unutulmamalıdır ki, *“İnsanoğlu kıyamet günü beş şeyden hesaba çekilmedikçe yerinden kılmamayacaktır. Ömrünü nasıl tükettiğinden, gençliğini nasıl yıpratmışından, malını*

nereden kazanıp nerede harcadığından ve öğrendiği bilgilerle nasıl amel ettiğinden." (Tirmîzi, "Sıfatü'l-Kıyâme", 1). Ölümün ne zaman geleceği belli olmadığına göre hesaba çekilmeden önce kendimizi hesaba çekmeli savurganlık ve aşırı tüketim konusunda yılmadan mücadele etmeliyiz. Bilhassa gençlere ve çocuklara tasarruf eğitimi verilmeli ve onlar olumlu modeller sunulmalıdır.

5. Çevre ve İsrâf

İslâm hukukunun asli kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve sünnette genel ahlâk kuralları ile çevrenin korunması arasında çok sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Allah insana tabiatı korumayı emretmekle beraber bunu nasıl ve hangi yollarla koruyabileceğini de göstermektedir. Hz. Peygamber de hem sözleri hem de uygulamalarıyla çevrecilik yapmakla kalmamış, çeşitli vesilelerle bu konuda öğütler de vermiş ve tavsiyelerde bulunmuştur. Şunu belirtmek gerekir ki İslâm, insanın çevresiyle, yani insanın toplumla ve tabiatla olan ilişkisinin manevî olmasının yanında ahlâki olmasını da öngörmektedir. Diğer ifadeyle İslâm'a göre çevre ve ekoloji sorunu aynı zamanda ahlâk sorunudur. İnsanın çevresiyle olan ilişkisi, İslâm'ın iyi ve güzel kabul ettiği ahlâki duygular ve kurallar içinde olursa bu ilişkinin ekolojik olduğu söylenebilir. Kur'an'da insanın toplumsal ve tabii çevreye en zararlı gayri ahlâki davranışlardan olan israf ve fesad sık sık yerilerek zikredilmektedir. Bu ve benzeri kötü ahlakî duygu ve davranışlar geniş manalarıyla düşünüldüklerinde, gerçekten bugünkü çevre krizinin çıkmasında büyük payları olduğu anlaşılmaktadır (Bayrakdar, 1992; Kuzudişli, 2014). Hele bu gayri ahlâki davranışlar milletlerin siyasi rejimlerine ve ekonomik sistemlerine aksederse, bu toplumlar ve çevre için daha da tehlikeli bir durum arz etmektedir. Bugün dünyayı fiziken insanlara yaşanmaz kılan çevre krizinin temelinde ahlâki ve moral değerlerdeki bozulma yatmaktadır. Çevre ahlâki, çevre krizini aşmada daha iyi bir dünya ve daha iyi bir çevre için önemli rol üstlenmektedir. Bu bağlamda insan, eylemlerinin sonuçlarının sorumluluğunu bilecek, doğal dengeye, doğadaki diğer canlılara ve gelecek nesillere karşı daha sorumlu bir tavır takınacaktır.

Kur'an'da, insanın mükemmel bir şekilde yaratıldığı ve dünyanın, insanın yaşamasına elverişli bir şekilde hazırlandığı anlatılmaktadır: *"Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte rabbiniz olan Allah; âlemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir"*(Mü'min 40/64). Başka bir ayet-i kerimede ise yeryüzünü imar görevinin insana verildiği şöyle ifade edilmektedir: *"O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi"* (Hûd 11/61). Bu âyet, su kanallarının açılması ve ağaçlandırma çalışmalarını yapılması gibi çeşitli imar işlerinin yerine getirilmesi suretiyle doğayı koruma ve yeryüzünü imar etme görevinin insanların sorumluluk alanına girdiğini ve insanın bunun için gerekli olan her çeşit imkânlarla donatıldığını belirtmektedir (Mert, 2008). Zira Kur'an'a göre insan, yeryüzünde halifedir, ahiret hayatı için bireysel ya da sosyal yönüyle dünyayı ihmal etmek yerine imar etmeye çalışmalıdır: *"O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi"* (Hûd, 11/61). Bu nedenle insanın konumu, asla yeryüzünde bozgunculuğa yahut kendisine verilen güç ve yetkiyi, yeryüzü kaynaklarını kötüye kullanmak değil dünyayı insan onuruna yaraşır bir biçimde imar etmektir (Haneef, 2008). Çünkü doğa Allah'ın geçmiş, şimdiki ve gelecek bütün çağlara bir lütfu olup Allah'tan başka kimsenin mutlak mülkü değildir. Bu nedenle o, yalnızca bugünkü nesle veya güç ve teknolojiyi elinde tutan belli bir kesime değil, gelecek nesilleri de kapsayan bütün bir insanlığa sunulmuş bir lütuftur. *"O, yerde ne varsa 'hepsini sizin için yarattı."* (Bakara 2/29) buyuran Yüce Allah tüm kullarına bu mülkü emanet olarak tevdi etmiştir. Zira çevre, bütün insanlığın ortak mirasıdır; bunda şimdiki ve gelecek nesillerin de hakkı vardır. Nitekim Hz. Peygamber de insanların su, ot ve ateş (Ebû Davud, "Buyu", 60) gibi üç şeyde ortak olduğunu belirtmiştir. Bu nedendir ki hiç kimse, yeryüzünü istediği gibi tasarrufta bulunabileceği bir mülk olarak göremez.

Yüce Allah'ın bütün canlılara hediye ettiği ot, su ve ateş, onların ortak değeridir. Bunlardan biri olmadığında veya kullanılmadığında yaşamın devamlılığının tehlikeye girmesi muhtemeldir. Bu tehlikenin aşılabilmesinin tek yolu, adı geçen değerlerin -hadiste de vurgulandığı üzere- tüm varlıkların ortak mülkü olduğunu kabul etmekten geçmektedir. Unutulmamalıdır ki, kul hakkına duyarlılık da çevreye karşı duyarlı olmayı

gerektirmektedir (Deliser, 2014; Akyüz, 2015). Zira Allah, tabiatla bir denge kurduğunu, bu dengelerin bozulmasıyla çok büyük tehlikeli sonuçlar doğacağını şu ayette bildirmiştir: “*Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın.*” (A’râf 7/56).

Kur’an-ı Kerim’in kâinatla ilgili olarak ısrarla üzerinde durduğu önemli konulardan birisi de ekolojik denge meselesidir. Yaratılmış her şeyin bir ölçü, düzen, adalet ve denge içinde yaratıldığını insana şu ayetlerle hatırlatılmaktadır: “*Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır*” (Kamer 54 /49), “*Yeri yaydık oraya sabit dağlar yerleştirdik, orada her şeyi bir dengeye göre bitirdik*” (Hicr /1519). Allah insanın tabii çevresini ve kâinatı korumasını istemekte bunun aksi davranışta insanın kendisinin bundan zarar göreceğini de ifade etmektedir. Ayette buna şöyle işaret edilmektedir: “*Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir*” (Şûrâ 42/30). Malesef insan kendi eliyle ve eylemleriyle hem karada hem denizde, hem de havada düzeni bozarak yeryüzünü fesada uğratmakta, ekili dikili alanları tahrip edip nesilleri bozmaktadır. Bu sebeple çevre sorunları, insan-çevre ilişkilerini yeniden ele almayı gerekli kıldığı kadar, insanın kendisi ve rabbi ile ilişkisini de sorgulamayı gerektirmektedir (Bayrakdar, 1992; Yağcı, 2013; Yazır, ts.).

Seyyid Hüseyin Nasr bu konuda şöyle der: “İnsanla tabiat arasındaki dengenin bozulduğunu pek çok kimse kabul etmektedir. Ama bu dengesizliğin insanla Tanrı arasındaki uyumun bozulmasından kaynaklandığını herkes fark etmiş değildir”. İnsanın kalbi kirlenip zihniyeti bozulduktan sonra, çevresini, havasını, iklimini ve sosyal yapısını da bozup ifsat etmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Fertlerin ve toplumların bozulması ve kokuşması, aslında çevre krizinin en büyük müsebbibi kabul edilmektedir (Nasr, 1988).

Şunu ifade edelim ki, hizmetine verilmekle aslında ona emanet edilen tabiat, insanın sonu gelmez kazanç hırsının, tamahının, bencilliğinin ve sınır tanımazlığının elinde kirlenmekte ve tükenmektedir. Yüce Allah’ın bir denge içinde yarattığı (Talâk /3) tabiat ve çevre, o’nun “*Sakin dengeyi bozmayın!*” (Rahmân 55/7-8); “*Yeryüzü düzene konduktan sonra orada (bu doğal düzeni bozarak) fesat çıkarmayın!*” (A’râf 7/56) emrine rağmen insan eliyle hoyratça israf edilmektedir. Günümüzde yaşanan çevre kirliliği, küresel ısınma ve iklim değişikliği, kıtlık, susuzluk, ormanların katli çarpık kentleşme vb. birçok sorun işbu israfın bir sonucudur. Dolayısıyla Allah Kur’an-ı Kerim’de “*İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah-dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.*” (Rûm 30/41) buyurmaktadır.

İslâm Peygamberi (s.a.s) abdest alırken bile israfa kaçılmaması hususunda uyarıda bulunmuştur. Abdest almakta olan bir sahabinin yanından geçerken harcadığı suyu ve yıkamadaki abartıyı görünce “*Bu israf da nedir?*” diye sormuş, sahabî “*Abdestte israf olur mu?*” deyince Resûl-i Ekrem “*Elbette olur. Akmakta olan bir nehrin kenarında olsan bile!*” buyurmuştur (İbn Mâce, “Tahâret”, 48). Diğer taraftan su gibi insanların en çok ihtiyacı olan tabii kaynakların ve yol ya da gölgelik gibi toplu kullandıkları mekânların kirlenmesinin lanet sebebi olacağını bildirmiştir (İbn Mâce, “Tahâret”, 21). Doğayı müsrifçe talan etmeme ve hayvanıyla-bitkisiyle çevreye karşı daha duyarlı olma hususunda şu nebevî uyarılar da gerçekten kulaklara küpe olmalıdır: “*Her kim (insan ve hayvanların gölgelendiği) sedir/selvi ağacını gereksiz yere keserse Allah onu baş üstü cehennem atar*” (Ebû Dâvud, “Edeb”, 158-159). Sebepsiz yere öldürülen bir serçe hesap günü Allah Teâlâ’nın huzurunda “*Ya Rabbi! Şu kimse beni herhangi bir fayda için değil boş yere öldürdü*” (Nesâî, “Dahâyâ”, 42) diye davacı olacaktır.

İnsana çevresini gösteren, ibret almasını ve akıllıca tüketmesini isteyen Allah Teâlâ, yüce kitabında kıyamete kadar geçerli olan birçok ilke buyurmuştur. Çevreye karşı ölçülü davranma, bozgunculuk yapmama, çevreyi kirlenmemeye, tahrip etmeme, israf yapmama, tabiatı sevme, emanet anlayışıyla hareket etme gibi kurallar burada zikredilebilir. Kapitalist zihniyetin getirmiş olduğu daha fazla üretim için daha çok tüketim anlayışı neticede devasa atık madde ve çevre sorunu doğurmuştur. Bütün bu sorunların temelinde manevî değerlerden uzaklaşmış insan bulunmaktadır. Dolayısıyla öncelikle sorunun çözümüne insanın aşkın değerlerle tanıştırılıp

bu değerlerin benimsetilmesiyle başlanmalıdır. Bununla beraber çevrenin korunması ve mevcut kirliliğin ortadan kaldırılmasında her şeyi devletten ve başkasından beklemenin yeterli olmadığı bilinmelidir.

İnsan yaşamını yakından ilgilendiren önemli hususlardan biri de iç içe bulunduğunu çevrenin temiz olması. İslâm'da temizliğin iman ile irtibatlandırılması (Müslim, "Tahâret", 1), dinin diğer yarısı olarak görülmesi (Dârimi, "Vudû", 2), bir bütün olarak temizliğe dolayısıyla çevrenin korunmasına verilen önemi ortaya koymaktadır (Sakallı, 1994; Özdemir, 1997). Çevre temizliği İslâm'da şer'î bir emir olmanın yanında hak kavramı ile de yakından ilgilidir. Çünkü çevre insanın başkaları ile paylaştığı bir alandır. Çevrenin temiz tutulması ve korunması herkesi ilgilendirir. Çevrenin ve doğal kaynakların kirlenmesi ve ekolojik dengenin bozulmasının temel sorumlusu insandır (İpek, 2014).

Yeryüzü, bir bütün olarak insanlığın mirası olduğuna göre, çevre ve kaynakları insanlığın ortak mülkü ve mirasıdır. Bu miras, insan tarafından ölçülü ve verimli şekilde kullanılmalı ve korunmalıdır. Bu itibarla insan çevre ve çevre kaynaklarının asıl sahibi değil, sadece vekili olduğu unutulmamalıdır. Cenab-ı Hakk'ın "Kuddûs" (mukaddes, temiz, pak olan) isminin tecellisi olarak temizlik kâinata cârî genel bir kaidedir. Kur'an'ı Kerim'de konuyla ilgili olarak ayetlerden bazıları şöyledir: "Allah çokça tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever" (Bakara, 2/222), "Allah temizlenenleri sever" (Tevbe, 9/108.),

Allah Resülünün nebevî öğretisinde çevre temizliğiyle ilgili birçok hükümlere rastlamak mümkündür. Su yollarına, meyveli ağaç altlarına, gelip geçilen yollara ve insanların gölgelendikleri yerlere abdest bozulmaması (Müslim, "Tahâret", 68; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 14) ve hayvan ağıllarının kuyulardan belli bir mesafede uzak tutulması önemli hususlardır (İbn Mâce, "Ruh", 22). Hayvan ağıllarının, kuyulardan en az 35 m uzak yerlere yapılması emredilmiştir. Bu ilke günümüzde deniz ve nehir gibi su kaynaklarını kirleten, insan sağlığını tehdit eden kanalizasyon ve fabrika atıklarından çevrenin korunması gerektiğini ifade etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Hz. Peygamber, "Lanete sebep olan üç şeyden kaçının: su kaynaklarının yakınına, yol üstlerine ve insanların dinlendikleri gölgeliklere pislemek" (Ebû Dâvud "Taharet", 14; İbn Mâce, "Taharet", 21; Nesâi, "Taharet", 30, 45, 139) hadisiyle su kaynaklarının yakınına, yollara, insanların dinlenmek için kullanabilecekleri gölgeliklere dikkat çekmekte ve bilhassa bu yerlerin temiz tutulması ve kirlenmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü su kaynaklarına yakın yerlere atılacak pislik, o kaynaklardan su içecek insanların sağlığına zarar vermektedir (Ellek, 2016). Aynı şekilde mescitlerin (Ebû Dâvud, "Salât", 13), avluların ve boş sahaların temiz tutulması (Tirmizî, "Edeb", 41; İbnü'l-Kayyim, 2013) hususunda da Hz. Peygamberin önemli uyarıları vardır. Dini kaynaklar, çevre temizliği ve korunması için müminleri dikkatlerini çekmişler, bu maksatla alınması gereken tedbirleri dini emirler olarak kesin esaslara bağlamışlardır.

Çevre, hava ve denizlerin kirlenmesini, bozulmasını önlemenin birinci yolu birey ve toplum olarak temizlik bilincine sahip olmaktan geçmektedir. Her geçen gün daha fazla kirlenmeye yüz tutan deniz, göl ve akarsular zehirli atıklar sayesinde denizlerdeki canlıların hayatını ciddi manada tehdit etmektedir. Yeryüzünün temiz tutulması, bu temiz halin devam ettirilerek, kirlenmemesi, özellikle insanların yaşadığı şehirlerin, köylerin, mahallelerin, caddelerin ve sokakların tertemiz olması hem insan sağlığı hem de düzen açısından önemlidir. Peygamber efendimizin bu konudaki hadisleri günümüzde genellikle kamu hizmeti olarak algılanan sokak ve caddelerin temizliğine gerçekte her ferdin katkı sağlaması gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, "Rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmak sadakadır" (Müslim, "Zekât", 56) buyurmak suretiyle, çevrenin tertip ve düzenini sağlamanın kişiye sevap kazandıracağını belirtmiştir.

Başlıca çevre sorunu olarak karşımıza bilinçsiz tüketim çıkmaktadır. "İnsan ihtiyaçlarının karşılanması için mal ve hizmetlerin faydasından yararlanmak" olarak tanımlanan tüketim; günümüzde çok farklı bir anlam ve boyut kazanmış, ihtiyacı karşılama aracı olmaktan çıkarılıp, istek ve arzular doğrultusunda çılgınlık boyutuna vardırılmıştır. Çeşitli medya ve iletişim araçlarıyla aşırı tüketim özendirilmiş, kişiler gösteriş amaçlı tüketim yaptıkları oranda "değerli" kabul edilir olmuştur. Elbette hayatımızı devam ettirebilmek için ihtiyaçlarımızı karşılamak ve bunun için tüketmek zorundayız. Ancak bunu yüce rabbimizin ihsan ettiği nimetleri israf

etmeden yapmalıyız. Zira her ne kadar kâinat bütün zenginliği ile insanoğlunun hizmetine sunulmuşsa da bunları sorumsuzca israf ederek tüketme hakkı ona verilmemiştir (Akar, 2018).

Maalesef bugün insanoğlu birçok alanda yaptığı israflarla bu duyarlılığı kaybetmiş durumdadır. Örneğin yüce Allah'ın lutfettiği en önemli nimetlerden biri olan ekmeğe karşı takınılan tavır bunun bir örneğidir. Bir tarafta yiyecek bir dilim ekmek bulamayan insanlar varken, diğer taraftan yediğini yiyip, yemediğini sorumsuzca çöpe atan kitleler var. Bu ise ahlâki ve kültürel değerlerden ne kadar uzak bir hayat tarzına doğru evrildiğimizi göstermektedir. Hz. Peygamber, tek bir lokmanın bile heba edilmemesini isterken, “*Biriniz elindeki lokmayı yere düşürürse, ondaki tozu toprağı gidersin, lokmasını yesin. O lokmayı şeytana bırakmasın*” (Müslim, “Eşribe”, 136) buyurmuştur. Türkiye israfı Önleme Vakfının 2020 yılı raporuna göre Türkiye'nin yıllık gıda israfı ortalama 4 milyar euro'ya denk gelmektedir. İsrâf kalemlerinin başınd da ekmek gelmektedir. Öyleki her üç ekmekten biri çöpe gitmektedir (<http://www.israf.org>).Konunun istatistiklerini iktisatçılara bırakarak, şu kadarını söyleyebiliriz: Bugün sadece Türkiye’de israf edilen yiyeceklerle, belki bir Müslüman Afrika ülkesini açlık felaketinden kurtarmak mümkündür.

Hayatın akışı içindeki harcamalarda israfın ne olduğuna ilişkin bütün toplumlar için geçerli kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Gündelik hayata dair ihtiyaçlarımız, genel olarak üç kısımda ele alınmaktadır. Bunlardan ilki can, nesil, akıl, mal ve dinin korunması yolunda duyulan zarurî ihtiyaçlar olup (zaruriyyât), hayatın olmazsa olmazlarıdır. İkincisi, karşılanmadığında sıkıntıya düştüğümüz genel gereksinimlerdir (haciyyât). Üçüncüsü ise etik ve estetik açıdan hayatı kolaylaştıran ve güzelleştiren ihtiyaçlardır (tahsiniyyât). İslâm alimleri bu ihtiyaç grubunun dışında kalan ve nefsânî istekleri tatmine yönelik harcamaların israf olduğunu belirtmektedir (Şatibi, 1999; Aşûr, 1988; Sakallı, 1994; Baktır, 1997; Çağrııcı, 2010; Akar, 2018; Kahraman, 2017). Kaldı ki, ihtiyaç sıralamasına riayet etmeden harcamada bulunmak israf sayıldığı gibi, bu ihtiyaçların bir kısmının da kimi zaman israfa varacak boyutlarda karşılanması söz konusu olabilir. Zira farklı sosyokültürel ve ekonomik şartların icabı olarak temel ihtiyaçların farklı değerlendirildiği bir gerçektir (Heyet, 2015). Netice itibarıyla İslam'ın emri iktisattır. İktisat; tüketim ve harcamada itidal üzere olmak, lüzumundan fazla veya noksan harcamaktan kaçınmaktır. İsrâfın mukabili olan iktisat ise müminlerin bariz vasıflarından birisidir. Rabbimizin şu buyruğu önemli bir uyarıdır: “*Elini boynuna bağlı kılma (cimri olma) ve büsbütün de onu açıp israf da etme ki, sonra kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.*” (İsra 17/29).

Çevre korumanın ve çevreciliğin üzerinde önemle durduğu konulardan birisi kuşkusuz ormanların, ağaçların ve her türlü canlıların korunmasıdır. Ağaç ve yeşillikler, havanın temizlenmesi, toprağın erozyondan korunması, sanayide hammadde, insan ve hayvanlar için gıda maddesi olması açısından önemlidir. Konuya bu açıdan bakıldığında Kur'an başından beri evrendeki her şeyin bir rolü olduğunu ve kâinatta görevi olmayan hiçbir yaratığın olmadığını müslümanlara şöyle hatırlatmaktadır: “*Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halimdir, bağışlayıcıdır*” (İsrâ, 17/44). Göklerde ve yerde olan her yaratığın harika olduğunu düşünen insanlar, “.. *Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru*” (Âl-i İmrân, 3/191) derler.

Kur'an-ı Kerim “*O sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz*” (Yasin, 36/80). Buyurarak yeryüzünün doğal elbiseleri olan bitkilerin insanın düşündüğünden çok daha fazla fonksiyonları olduğunu hatırlatmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber de en zor şartlarda bile olsa yeryüzünün ağaçlandırılmasını teşvik etmiş, “*Birinizin elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopuyor olsa bile derhâl onu diksin*” buyurmuştur (İbn Hanbel, Müsned, III, 184). Hz. Peygamber'in teşvikleri bununla da sınırlı kalmamış, o dikilen ağaçların sevabından, diken kişinin ölümünden sonra da yararlanmaya devam edeceğini, “*Bir kimse bir ağaç diktiğinde Yüce Allah mutlaka bu ağacın meyvesi oldukça ona sevap yazar*” (İbn Hanbel, V, 416) sözleriyle belirtmiş ve kendisi de bizzat yüzlerce hurma ağacı dikmiştir. Hz. Peygamber Medine yakınlarındaki “*Zureybu't-Tavil*” ismiyle bilinen alanın ormanlaştırılması için çaba göstermiş ve bu konuda “*Kim buradan bir ağaç keserse onun karşılığı bir ağaç diksin*” (Ebû Davûd, “Edeb”, 162; Bayrakdar, 1992)

buyurmuştur. Ayrıca Medine'nin merkezinden itibaren 12 mil mesafelik sahayı "haram" ilan ederek ağaçlarının kesilmesini, yapraklarının ve otlarının koparılmasını hayvanlarının öldürülmesini yasaklamıştır (Müslim, "Hac", 458; Buhari, "Cihad", 71) . Bu hadis Müslümanların çevre koruma bilinci kazanmasında dikkat çekmektedir.

Nitekim Hz. Peygamber (sas) Mekke ve Medine'nin yeşillendirilmesi ve ağaçlandırılmasıyla ilgili olarak da şunları ifade etmiştir: "Ya Rabbi! Hz. İbrahim Mekke'yi haram kıldığı gibi, ben de Medine'yi haram kıldım. Onun iki kayalığı arası haram bölgesidir. Ağaçları kesilmez, havanları avlanmaz, otu yolunmaz, ağaçlarının yaprağı koparılmaz" (Ebu Dâvud, "Menâsik", 96). Peygamberimiz Taiflilerle yaptığı anlaşmada, çevredeki ağaçların korunmasını, av hayvanlarının avlanmamasını şart koşmuş, bu hükümlere uymayanların cezalandırılacağını belirtmiştir (Coşkun 1986; Bayrakdar, 1992). Hz. Peygamber'in bu uygulamaları çevreyi ve yeşili koruma hususunda nasıl hareket edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ashâb-ı Kirâm da Hz. Peygamber'in ağaçlandırma ve yeşillendirmeye yönelik teşvik ve tavsiyelerini özenle yerine getirmeye çalışmıştır. Aynı şekilde Müslümanlar tarih boyunca Kur'an ve Hz. Peygamber'in teşvik ve emirleri doğrultusunda ağaç dikmeye ve mevcut ağaçları korumaya özen göstermişlerdir.

6. Sonuç

İşlenip imar edilmesi ve dünya hayatının daha elverişli hale getirilmesi için insanın emrine verilen varlıklardan (İbrahim 14/32-34; Mü'min 40/79) çevre de israfa konu olabilmektedir. Hizmetine verilmekle aslında ona emanet edilen tabiat, insanın sonu gelmez kazanç hırsının, tamahının, bencilliğinin ve sınır tanımazlığının elinde kirlenmekte ve tükenmektedir. İslâm dinin asli kaynağı olan Kur'an'da, birçok sure ve ayette kâinatın muazzam bir denge ve ölçü üzere yaratıldığına, dengeye müdahalenin yanlışlığına ve getireceği vahim sonuçlara dikkat çekilmektedir. Bununla beraber insanların başına gelen bazı musibet ve felaketlerin insanın kendi yaptıklarının bir sonucu olduğu ve çevrenin bozulmasına yine insanın sebep olduğu vurgulanmaktadır. Zira insanoğlu bugün bir yandan içinde bulunduğu dünyayı inşa etmeye çalışırken, bir yandan da geleceğini imha ederek kendi kıyametini hazırlamaktadır. Bu sebeple Kur'an hayatın dengesini korumayı, her şeyi belli bir ölçü ve tartı içinde kullanmayı, aşırı gitmemeyi, haddi aşmamayı ve en önemlisi, hayatın ve çevrenin kendisine bir emanet olduğunu unutmamayı ve buna göre yaşamayı emretmektedir.

Şunu ifade edelim ki, tüm çevre kirliliği ve doğal dengenin bozulmasının ana sebeplerinden birisi hiç şüphesiz israftır. Çevre kirliliği ile israf arasında doğru bir orantı vardır; her daim bunlar birbirini doğurur. Daha doğrusu, çevre kirliliğinin artmasını sağlayan en büyük etken çılgınca tüketim ve israftır. İsrâf ise insanların kesinlikle sakınmaları gereken manevî hastalıklardan biridir. İslâm dini dünya ile ahiret, ruh ile beden, hak ve sorumluluk arasında denge getirdiği gibi, yiyecek konusunda da dengeli beslenme ve tüketimi emretmiş, ihtiyaç fazlası tüketimi, israf ve ihtiyaç olmayan yönde tüketimi de tebzîr olarak adlandırıp haram kılmış ve şiddetle yasaklamıştır. Kur'an, servet ve malların israf edilmemesi için sefih kimselere verilmemesini emretmekle beraber sefihlerin hacir (tasarrufları kısıtlamak) altına alınarak mallarının kendileri ve kamu yararına çalıştırılıp çoğaltılması yoluna gidilmesini emretmektedir. Bir müslümanın hayatının her alanından olduğu gibi sosyal ve ekonomik yaşamında da dengeli, ölçülü ve tutarlı olması gerekir. Kur'an israfı şiddetle yasaklamış ve israf edenleri şeytanların kardeşleri olarak nitelendirmiştir.

Beşerî ve maddi kaynak imkânların kullanımındaki savurganlığı ifade eden israfın kapsamının belirlenmesinde inanç, örf âdet, tutum, tercih ve alışkanlıklarının önemli bir rolü vardır. İsrâfı belirleyen kıstas dinî, millî, içtimâî, ailevî, meslekî temel rollerin hakkıyla ifası için ruhen, aklen ve bedenen ihtiyaç duyulan şeylerin tatminine yönelik kaynak kullanımı ve harcamalarda din, akıl ve örfün belirlediği sınırın aşılması olarak düşünülebilir. İslâmî anlayışa göre beşerî ihtiyaçlar sınırlıdır; arzu ve ihtiraslar ise sınırsız olup salt nefsanî arzuların tatmini için yapılan aşırı tüketim israftır. İslâm'da hedef insanın kemâlidir; buna ise tüketmekle değil daha erdemli olmakla ulaşılır; erdemle tasarruf arasında olumlu bir ilişki bulunduğu muhakkaktır. İnsan, elindeki her türlü imkânı meşruiyet sınırları içinde kullanmakla sorumludur. Bu husus ahirette kişinin zaman,

servet, işgücü ve ilim gibi kaynakları nasıl kullandığından sorguya çekileceğini bildiren hadiste de açıklanmaktadır (Tirmizî, “Kıyâmet”, 1).

Netice itibariyle İsrâfın sınırı belirlenirken, her zaman kişinin sahip olduğu imkânlarla göre bir değerlendirme söz konusu olmamalıdır. Nimetlerin dikkatlice kullanılmasıyla ilgili tembihlerin, zengin olsun fakir olsun her ferde disiplinli ve sorumlu davranış bilinci kazandırmaya yönelik olduğu unutulmamalıdır. Bilinçli davranmayı öğrenen fertler, israftan uzak duracaklar ve bunun toplumsal bir sorumluluk olduğunu düşüneceklerdir. Savurganlığımız maddi imkânlarımızı yok ettiği gibi bizi yarınını düşünmeyen, sorumsuz ve disiplinsiz insanlar haline de getirmektedir. Savurduğumuz şey sadece para pul değil, aynı zamanda yok olup giden emeğimiz, şevkimiz ve geleceğimizdir. Müslüman ise sadece kendi geleceğine değil, ailesine, topluma hatta gelecek nesiller için de kaygı taşımalıdır. Şu da unutulmamalıdır ki, çevreyi kirleten tahrip eden kişi çevreden başka insanların istifadesi de söz konusu olduğu için kul hakkına girmiş olmakta, müsrifçe bir davranışla vebal yüklenmektedir. Cehalet, düşmanlık, ilgisizlik, bencillik, sorumsuzluk ve israf her geçen gün dünyamızı harap etmektedir. Çevre sorunlarının üstesinden gelebilmek için çevreye karşı duyarlılık duygusunu kazandırmak için küçük yaşlardan itibaren manevi sorumluluk duygusu aşılmalıdır. Ayrıca müslüman bir toplumda israftan korunmanın en etkili yolu, ondan uzak durmanın gerekli olduğunu bir ibadet bilinci ile insanların zihnine yerleştirmek ancak örgün ve yaygın eğitimle mümkündür. Bununla beraber her alanda olduğu gibi, Hz. Peygamber’in israfla yaptığı mücadele, tasarruf anlayışı ve tüketim mantığı da bizlere model olmalıdır.

Kaynakça

- Akar M. 2018. Tüketim ahlâkı ve iktisatlı olmak israf. Ankara: DİB Yayınları.
- Akdemir, H. (2001). Kur’an-ı Kerim’de israf kavramı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7 (1), s. 31-61.
- Ansay, S. (1958). *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aşür, T. (1988). *İslâm Hukuk Felsefesi*. (çev: Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan), İstanbul: İklim yayınları.
- Bayrakdar, M. (1992). *İslâm ve Ekoloji*. Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- Bilmen Ö.N. tsz. Büyük İslâm İlmihali. İstanbul: İpek Yayın Dağıtım.
- Cessas (tarihsiz). Ahkâmü’l-Kur’an. Beyrut:Dâru’l-Kitabi’l-Arabî. c.2.
- Cürcanî A. (tarihsiz), Kitabu’t-Ta’rifât. Beyrut.: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- Çağrı, M. (1997). *İsraf, İslam’da İnanç İbadet Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, (2), s. 441,442.
- Çağrı, M. (2010). *İlmihal I (İslam ve Toplum)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Coşkun, A. (1986). Çevre kirlenmesi problemine İslâmi açıdan bir bakış, *Erciyes Ü. İ. F. Dergisi*, 3.
- Deliser B. 2013. İslâm’da çevre felsefesinin Kur’anî temelleri, Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 24-26 Ekim 2013, Gümüşhane, s. 193-213.
- Doğan, D. M. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ebû Zehra, (1994). *Fıkıh Usûlü*, (çev: Abdülkadir Şener). Ankara: Fecr yayınevi.
- Ebu Hayyan, M. (1983). *Tefsiru’l-Bahri’l-Muhit*. Beyrut: Daru’l-fikr.
- Ellek, H. (2016). Lâ darara ve lâ dirâra” külli kâidesi çerçevesinde İslâm’da çevre hukuku. *EKEV Akademi Dergisi*, 20 (66), 333-356.
- El-İsfahânî, R. (1992). *Müfredât li-Elfâzi’l Kur’ân*. Dimişk (Şam): Dâru’l Kalem.
- Erdem, H. (2014). Küresel etkileşimler bağlamında müslümanlar ve çevre bilinci. Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri, Gaziantep, 285-301.
- Erdoğan, M. (1998). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gazzâlî. (1976). *İhyaü Ulûmi’d-Din*, (çev: Ahmet Serdaroğlu), İstanbul Bedir Yayınevi. 3.
- Gümüş A. 1998. Türkiye’de çevre koruma ve ekonomik büyüme ilişkisi. Yüksek lisans tez çalışması. M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü. İstanbul.

- Gümüş Böke, E. (2019). İslâm Hukukunda Çevre Bilinci Algisi Üzerine, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (16), 229-251.
- Güven, M. (2014). Kur'an-I Kerim'de Çevre Bilincine Dair Bazı Ahlâkî Esaslar. *Birey ve Toplum Dergisi*. 4 (8), 139-161.
- Hamamcı, C. (1997). *Çevrebilim*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Haneef, S. (2008). *İslâm'da Çevre Hukukunun Prensipleri*. (Çev: Abdullah Çolak), *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 11, 331-346.
- Heyet, (2015). *Hadislerle İslam*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, c. 3.
- İbn Manzur. (1994). *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, IX.
- İbn Rüşd M. (1983). *Bidâyetü'l-Müctehid*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, c. 2.
- İpek, M. (2014). İslâm Kültürü Açısından Çevre-İnsan İlişkisi Üzerine. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. c.14, sa:2013, 227-240.
- Kahraman, A. (2017). *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kallek, C. (2001). *İsraf*, TDV İslâm Ansiklopedisi. DİA, 23, 178-180.
- Kardâvi Y. (1956). *İslâm'da Helal Ve Haram*. (çev: Ramazan Nazlı). İstanbul: Hilal yayınları.
- Kuzudişli, A. (2014). Çevre Bilincinin Gelişmesine Dinin Katkısı ve İslâm'ın Çevre Duyarlılığıyla Eleştirilebilecek Bazı Temel Öğretileri. Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu. Gümüşhane 2013, 24-26 Ekim 3), ed. İhsan Günaydın, s.145-154.
- Kurt F. (2018). *İsraf Edebilen Tek Canlı: İnsan (İSRAF)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurtubî, (1985). *El-Câmilî Ahkâmî'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî.
- Martı, H. (2018). *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlâkî*. Ankara: TDV Yayınları.
- Maverdi İ. (tarihsiz). *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*. (Çev: Selahattin Kip, Abidin Sönmez) İstanbul: Bahar Yayınevi.
- Mert M. (2008). Çevre bilinci oluşturmada İslâm'ın katkısı üzerine. Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu, İstanbul, 2008 15-16 Mayıs, 2, 25-31.
- Meydan Larousse. (1981). *Çevre*. İstanbul: Meydan Yayınevi, c. 3.
- Nargül, V. (2014). İslâm hukukunun çevre koruma algısı üzerine. Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri, Gaziantep: s. 115-130.
- Nasr, S. H. (1988). *İnsan ve Tabiat*. (Çev: Nabi Avcı) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Özvar, E. (2015). İslâm ve çevre. Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir. T.C Çevre ve Şehir Bakanlığı ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi. İstanbul, s. 39-45.
- Özdemir, İ. (2006). Kur'an ve çevre. *İslâmi İlimler Dergisi*, 1 (2), s. 161-184.
- Özdemir, İ. & Yükselmiş, M. (1997). *Çevre sorunları ve İslam*. Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- Sancaklı, S. (2001). Hz. Peygamber'in çevrecilik anlayışı. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*. 14 (3-4), s. 405-421.
- Sancaklı, S. (2013). Hadisler çerçevesinde israf olgusunun analizi. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 4 (1), 45-86.
- Sancaklı, S. (2018). *Asrın âfeti israf*. Ankara: TDV Yayınları.
- Sakallı, T. (1994). Hadisler açısından israf ve tasarruf. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1, s. 69-84.
- Soysaldı, M. (2005). Kur'an'da israf kavramı. 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (18-19), s. 93-127.
- Soysaldı, M. (2000). Kur'an'a göre çalışmanın önemi. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 5, 45-54.
- Sruhan, M. S. (2003). İslâm ahlâkında israf ve cimriliğin tedavisi. *İslâmi Araştırmalar Dergisi* (4/16), s.640-647.
- Şaban, Z. (1990). *İslâm Hukuk ilminin esasları-Usûlü'l-fikh*. (cev: İbrahim Kafi Dönmez). Ankara: TDV Yayınları.
- Şâtübî. (1999). *El-Muvâfakât*. (çev: Mehmet Erdoğan), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Taberî. (1954). *Câmiu'l-Beyan*. Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, c. 7.
- Uzunpostalcı, M. (2006). İslâm Hukuku Açısından Ehliyet, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 8, 149-182.
- Varlı, M. (2011). *İslâm'a Göre Haram Davranışlar*. İstanbul: EnsarYayınları.

- Yağcı, O. Z. (2013). “İslâm ve ekoloji”, ısınan kürede çevre ahlâkı. Ankara: DİB Yayınları
- Yaman, A. (2018). *Dengeyi Ve Ölçüyü Kaybetmenin Adı: Israf*. Ankara: DİB Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (tarihsiz). Hak Dini Kur'an Dili. (Sadeleştirilenler, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel) İstanbul: Azim Dağıtım. c. 7.
- Yıldırım, Z. (2012). Kur'an Ve Çevre Sorunları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (38), s. 67-100.
- Yiğit, Y. (2002). *İslam'ın israfa bakışı, Hz. Peygamberin örnekliliği, islam'ın sosyal dayanışma ve israfa bakışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zeydan, A. (1993). Fıkıh Usûlü. (çev: Rûhi Özcan). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Zuhayli, V. (1994). İslâm fıkıhı ansiklopedisi. İstanbul: Risale Yayınları. c. 6.
- Zuhayli, V. (1991). Et-Tefsiru'l-Münir. Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- <https://www.medicalpark.com.tr/obezite>
- <https://sifiratik.gov.tr>.
- <https://islamiktisadi.net/2020/02/09>).
- <http://www.israf.org>.